

דרכו של רבינו בעל המנחת אשר באיסור החשמל בשבת

בפרקים הקודמים הארכנו בלימוד ובירור שיטות רבותינו האחרונים בסוגיית החשמל בשבת. עד הנה ראינו כי הפוסקים דנו בנושא בשתי מלאכות שבת, המבעיר והבונה, ובאיסור דרבנן "המוליד". בין השיטין, באופן שאינו מובהק, ניתן לראות בדברי כמה מהפוסקים התייחסות לשייכות של מלאכת "מכה בפטיש" בשימוש בחשמל בשבת. בדורנו, זכינו לאורם של דברי תורתו והכרעותיו ההלכתיות של רבינו נשיא בית המדרש מרן הגאון רבי אשר וייס שליט"א. בספריו "שו"ת מנחת אשר" ובמאמרים שחיבר במרוצת השנים סלל רבינו דרך זו בפירוט והעניק לה משקל עיקרי בהלכה זו לצד דברי גדולי הפוסקים. בפרק זה נעסוק בשיטתו של רבינו בעל המנחת אשר ונבאר את מקורותיה והעקרונות עליהם היא מיוסדת.¹

פרק א - מלאכת מכה בפטיש

המלאכה האחרונה בל"ט מלאכות שבת (מלבד הוצאה), היא מלאכת "מכה בפטיש". הלכות רבות במסכת שבת עוסקות במלאכה זו, ובירור גדרה ומהותה אינו מלאכה פשוטה, משום שבניגוד ליתר המלאכות המבוססות על יצירה מסויימת ומוגדרת, מלאכת מכה בפטיש הינה כללית יותר.

• מכה בפטיש – גמר מלאכה

בגמרא (שבת עה, ב) מצינו:

"רבה ורבי זירא דאמרי תרוייהו: כל מידי דאית ביה גמר מלאכה - חייב משום מכה

בפטיש".

רש"י (שם עג, א ד"ה מכה בפטיש) מבאר:

"מכה בפטיש - הוא גמר כל מלאכה, שכן אומן מכה בקורנס על הסדן להחליקו בגמר

מלאכה, ומתניתין נמי לא מיחייב ליה אלא בגמר מלאכה".

¹ חשוב לציין כי מאמר זה לא נכתב על ידי רבינו, והאחריות על תוכנו ועל טעויות שיתכן שנפלו בו הנה עלינו בלבד. הרוצה ללמוד מהי דעת רבינו באופן שניתן להסתמך עליו להלכה יעין בסימנים בספר מנחת אשר (להלן הערה 11 ערכנו מפתח לתשובות רבינו העוסקות בנושא).

במקום אחר (שם קב, ב) מבאר רש"י מהו אב המלאכה של מכה בפטיש שהיה במשכן:

"המכה בפטיש - גם הוא באבות מלאכות, והוא בלעז פי"ק, שמפוצץ בו את האבן מן הסלע. לאחר שחצב את האבן סביב, ומבדיל מן ההר קצת - הוא מכה בפטיש מכה גדולה, והיא מתפרקת ונופלת, וזהו גמר מלאכה של חוצבי אבן, וכל הגומר בשבת מלאכה - תולדת מכה בפטיש היא"².

בפשטות, נראה מכך כי ישנו הבדל בסיסי בין מלאכת מכה בפטיש ליתר מלאכות שבת. בכל המלאכות³ ישנו צד השווה: "פעולה שיש בה משום יצירה מסוימת", שמחמתה מעשה מסוים נחשב ל"מלאכה". כל פעולה כזאת עומדת בפני עצמה ונחשבת כמלאכה בלי קשר לפעולות אחרות שנדרשות בכדי להגיע למוצר המוגמר. מלאכת מכה בפטיש, לעומת זאת, עוסקת בפשטות בפעולה שמצד עצמה לא היה לה להיחשב כמלאכה חשובה, ונחשבת מלאכה רק משום שעל ידה נגמרת המלאכה. כך מבואר ברש"י הנ"ל שכתב שאינו חייב על מכה בפטיש אלא בגמר מלאכה, וכך מבואר בחידושי הר"ן (שם עג, א) בבארו את יסוד מלאכת מכה בפטיש: "אף על גב דלא היא מלאכה מצד עצמה, מחייב בו משום גמר מלאכה".

אכת מכה בפטיש התייחודה לפעולות שאינן חשובות כמלאכה מצד עצמן, משום שאין בהן תועלת משמעותית לכלי המיוצר, והחשיבות שלהן נובעת רק בשל היותן גומרות את המלאכה.

• שיטת הרמב"ם

לעומת זאת, דברי הרמב"ם בביאור מלאכה זו נראים כחולקים על שיטת רש"י. כך כותב הרמב"ם בפירושו המשנה (שבת ז, ב):

"המכה בפטיש, ואפילו בגמר מלאכה, כדרך שעושים המרקעים בפטישים שמכים הכאות קלות מאד כדי לישר פני הכלי ולהחליקו, וקורין לפעולה זו "אלתטריק". ולפיכך כל תקון מלאכה וגמרה כגון השיפה והצחצוח וכל מיני היפוי כולן תולדות מכה בפטיש. והוא אמרם כל מידי דאית ביה גמר מלאכה חייב משום מכה בפטיש".

מדברי הרמב"ם נראה שחיוב המכה בפטיש כולל שני חלקים. אב המלאכה הוא בהכאות פטיש שנועדו לעצם הכנת הכלי, וזהו אב המלאכה, תולדת המלאכה היא הכאות קלות מאד שחשובות כמלאכה רק בגמר המלאכה, שאז הן נהוגות. הדברים מפורשים יותר בהלכותיו (הלכות שבת פרק י הלכה טז):

"המכה בפטיש הכאה אחת חייב, וכל העושה דבר שהוא גמר מלאכה הרי זה תולדת מכה בפטיש וחייב. כיצד, המנפח בכלי זכוכית, והצר בכלי צורה, אפילו מקצת הצורה, והמגרד כל שהוא,

² התוספות וראשונים נוספים נחלקו עם רש"י בשאלה זו מהו אב המלאכה של מכה בפטיש, אך גם לשיטתם מכה בפטיש תלוי בגמר מלאכה, עיין שם (ד"ה המכה).

³ שלמעט מלאכת הוצאה, מלאכת בונה וסותר ומלאכת מכבה ומבעיר, מסודרות לפי סדר ההכנה של פת, בגד, וקלף כתוב, מהשלים הראשונים ועד למוצר המוגמר.

והעושה נקב כל שהוא, בין בעץ בין בבנין בין במתכת בין בכלים - הרי זה תולדת מכה בפטיש וחייב".

מדברי הרמב"ם עולה בבירור שחייב מלאכת מכה בפטיש אינו מותנה בגמר מלאכה, אלא שתי אופנים יש במלאכה זו, האחת תוך כדי המלאכה, והשני, המחודש יותר, הוא שאפילו מלאכה קלה, כשנעשית בגמר המלאכה, נכללת במלאכת מכה בפטיש. אך הרמב"ם אינו מבאר מהי מהות המלאכה. ובפשטות, זהו דבר תמוה, כמו שכותב רבינו המנחת אשר:

"דאם כן אין מלאכה זו דומה כלל לשאר כל מלאכות שבת, שבכל אחת מהן יש תוצאה מסוימת ומהות מוגדרת, כל מלאכה בתחומה ובעניינה, מה שאין כן מלאכה זו שעיקרה במעשה ולא במהות ובתכלית, ודבר זה אינו מתיישב על הלב. ועוד, דאם כן מה רבותא יש שהמכה בפטיש חייב אף בגמר מלאכה, ומה הוא אמינא שלא יהיה חייב, ולמה יגרע גמר מלאכה, והלא בפועל מכה הוא בפטיש. ועוד יש לתמוה לפי פשטות דברי הרמב"ם, דאטו העושה כלי והוא מכה בפטיש וחוזר ומכה מאה פעמים חייב הוא במאה חטאות, דהלא על הכאת פטיש חייב הוא, ותימה גדולה לומר כן".

באבן האזל (שם) דן בדברי הרמב"ם אלו, וכותב:

"לכן נראה, דהרמב"ם מפרש מתני' כפשטה, דמכה בפטיש בעצמו היא מלאכה, וטעמא דמילתא דאחרי כל המלאכות השונה (=ששונה) התנא, דהם מלאכות נפרדים שיש בכל א' חשיבות מלאכה, חשב לנו עוד מלאכה אחת והוא מכה בפטיש, והיינו **מלאכת אומן**. שהמכה בפטיש הוא דבר השייך לאומן, וחייבין עליו בשבת, וזה גופה הוי חשיבותו שנקרא **מלאכה בשביל זה**. ולכן סתם הרמב"ם הדברים וכתב המכה בפטיש הכאה אחת חייב, דהיינו שאין חילוק כלל אם הכה ע"ג מסמר בכותל או על גבי כלי, כיון שהכה בפטיש - זהו חשיבותו ומיקריא מלאכה. ואמרינן עלה בגמרא, דכל מידי דאית בה גמר מלאכה חייב משום מכה בפטיש, והיינו **דמידי דאית בה גמר מלאכה דמי למלאכת אומן וחייב משום מלאכת אומן**".

• שיטת הרמב"ם במפיס מורסא

דרך זו מתבססת יותר על פי דברי הרמב"ם שם (הלכה יז):

"המפיס שחין בשבת כדי להרחיב פי המכה כדרך שהרופאין עושין, שהן מתכוונין ברפואה להרחיב פי המכה - הרי זה חייב משום מכה בפטיש, **שזו היא מלאכת הרופא**. ואם הפיסה להוציא ממנה הליחה שבה הרי זה מותר".

דרך זו מדוקדקת היטב בלשון הרמב"ם שכשביאר מדוע הרחבת פי המכה כלולה במלאכת מכה בפטיש כתב "שזו היא מלאכת הרופא", ולא התייחס כלל לגמר מלאכה, ולפי ביאור זה בדעת הרמב"ם אכן

עיקר הטעם הוא מצד שפעולה זו דורשת אומנות, ומשום כך היא נחשבת למלאכה, אף אם אין בה גמר מלאכה כלל.

לפי דרך זו מיושבים דברי הרמב"ם מקושיית הרב המגיד שתמה מדוע פסק הרמב"ם להתיר מפסי מורסא על מנת להוציא הליחה שבה (ולא על מנת להרחיב פי המכה), שהרי דעת הרמב"ם שמלאכה שאין צריכה לגופה חייב עליה.⁴ ותירץ, שלדעת הרמב"ם שהחויוב על הפסת מורסא הוא מצד מכה בפטיש (ושלא כשיטת רש"י שהחויוב מצד בונה)⁵, אין חייב עליה אלא כשמטרתו להרחיב פי המכה שאז הוא גמר מלאכה, אבל כשמטרתו להוציא ליחה אין זה גמר מלאכה ומותר.

אמנם כאמור, הרמב"ם כלל לא נחת לחלק בין גמר מלאכה לאינו גמר מלאכה, ואם זה היה החילוק בין שני הסוגים של הפסת מורסה, לא היה לו לרמב"ם לבאר טעם האיסור בחלק הראשון מצד "שזו היא מלאכת הרופא". ולפי המתבאר בדעת הרמב"ם, אכן אין הכרח לתלות את החויוב במכה בפטיש בגמר מלאכה, אלא החילוק יהיה פשוט יותר, שהרחבת פי המכה "כדרך שהרופאין עושין" היא מלאכת אומן, אבל הפסת המורסה בכדי להוציא הליחה שבה אינה מלאכת אומן וכל אדם עושה כן ללא ידע או מיומנות מיוחדים, ולכן אינה בכלל מלאכת "מכה בפטיש".

רבינו במנחת אשר מבאר את שיטת הרמב"ם גם כן שלדעתו מלאכת מכה בפטיש אינה תלויה בהרכב בגמר מלאכה, אך בעוד האבן האזל מגדיר את המלאכה ב"מלאכת אומן", רבינו מדגיש כי אין הכוונה למלאכת אומן כפשטה, כלומר מלאכה הדורשת מיומנות והכשרה מיוחדים וההדיוט אינו יכול לעשותה, אלא למלאכה חשובה מצד תכליתה ומהותה (משמעות המושג תבאר יותר להלן בפרק השני, שם גם נבחין בין שיטת המנחת אשר לדרכו של מהרש"ג). כך גם במפסי מורסא, החילוק בין קריעה פשוטה של המכה בכדי להוציא ליחה, לבין הרחבת פי המכה, נעוץ בחשיבות המלאכה מצד עצמה האם "זו היא מלאכת הרופא" או לאו.

• הצר צורה בכלי

עוד מצינו בגמרא (בדף עה, ב), שהצר צורה בכלי חייב משום מכה בפטיש. צורות אלו נעשות לשם נוי בלבד. החיוב על כך כמכה בפטיש מותנה לדעת רש"י ועוד ראשונים בכך שיהיה זה כלי העומד לקישוט. לעומת זאת הרמב"ם (הנ"ל) לא התנה תנאי זה. הדבר תלוי לכאורה במחלוקתם. לדעת רש"י שיסוד החיוב במכה בפטיש הוא מצד גמר מלאכה, רק כלי שעומד לכך והקישוט הוא גמר מלאכתו, חייב עליו משום מכה בפטיש, אבל אם הכלי אינו עומד לשם כך, אין לחייב עליו משום מכה בפטיש, שהרי מלאכה זו מצד עצמה

⁴ קושיא זו כבר הקשו הראשונים בתחילת מסכת שבת לדעת שמואל שסובר כר"י שמלאכה שאצל"ג אסורה ומכל מקום פטר במפסי מורסה. לא נאריך בזה כאן.
⁵ מפרשי הרמב"ם האריכו לבאר מדוע לא כתב כרש"י (כתובות ו, ב) שהחויוב מצד בונה, עיין כסף משנה ועוד.

אינה חשובה. לעומת זאת לדעת הרמב"ם החיוב כמכה בפטיש אינו תלוי בגמר מלאכה אלא אם זו מלאכה חשובה שיש בה חכמה ואומנות, ולכן כל שמצד עצמה פעולת הציור והקישוט בכלי דורשת אומנות אין זה משנה האם הכלי עומד לכך או לאו.

לסיכום: הדעה הרווחת בראשונים ובפוסקים היא שמלאכת מכה בפטיש התייחדה לפעולות שאינן חשובות מלאכה מצד עצמן, אבל גומרות את המלאכה. מדברי הרמב"ם נראה שאפילו במהלך המלאכה, פעולה שיש בה חשיבות מיוחדת, או, לנוסח אחד, מלאכת אומן, נכללת במלאכת מכה בפטיש. בפרק הבא נבהיר עוד את הדברים על פי דבריו של רבינו בעל המנחת אשר, הן בהגדרת הדברים והן בשאלה האם הם אכן תלויים במחלוקת ראשונים, ונתמקד במשמעותם בנוגע לאיסור החשמל בשבת.

פרק ב - דברי רבינו המנחת אשר

רבינו עסק בשאלת החשמל בשבת במספר תשובות בשו"ת מנחת אשר.⁶ התשובה הראשונה שכתב רבינו בנושא עסקה בשאלה שהתחדשה בשנים האחרונות, בדבר נורות לד (LED). מבין אלה שעסקו בשאלה זו, היה שרצה לטעון כי יש לחלק בין נורות ליבון או פלורסנט, לבין נורות הLED, הן מצד איסור מבעיר, הן מצד איסור מוליד, והן מצד איסור בונה.⁷ מתוך כך הגיע השואל למסקנה שאין לאסור הדלקת נורות אלו אלא משום עובדין דחול. בתשובתו, מתנגד רבינו בעל המנחת אשר בחריפות לדבריו, וכותב כי ללא ספק הוראה כזאת תפרוץ פרצה חמורה בחומת קדושת השבת, שכן רבים יזלזלו באיסור זה.

לגופם של דברים, מציין רבינו שאכן זה יותר ממה שנים שדנו גדולי ישראל באיסור סגירת מעגלים חשמליים, וכתבו בזה כמה דרכים. ועל אף שיש לפלפל ולפקפק בכל הדרכים והסברות שנאמרו בזה, "כל מי שירצה להקל בזה למעשה הוציא עצמו מן הכלל, וכאילו בת קול יצאה מן השמים שיש בזה חשש מלאכה דאורייתא".

בעקבות זאת נכנס רבינו לבאר את שיטתו בנושא, שיש בסגירת מעגל חשמלי משום חשש מלאכת מכה בפטיש מדאורייתא. את דבריו הוא מבסס על חידוש עצום שניתן ללמוד מדברי הירושלמי (שבת מ"ד ע"א):

⁶ עיקר יסוד דבריו נמצא בתשובה בחלק א' סימן ל'. הבהרות נוספות נמצאות שם בסימן ל"א. בתשובה ל"ב מוסיף רבינו לחלק בהקשר זה בין שימושי חשמל שהאדם מפעיל לצרכו ולהנאתו ותועלתם גלויה לעינינו, לבין מגוון רחב של מערכות חשמליות שונות שאין בהם תועלת ניכרת. התייחסות נוספת לחילוק זה נמצאת בתשובה בחלק ב סימן ל"ג. עוד שם, בסימן לד חוזר רבינו לבאר את עיקר משנתו בנושא, ומרחיב בביאור שיטת הרמב"ם. להלן נסקור גם תשובה נוספת שעדיין לא התפרסמה.

⁷ לסקירה על אודות נורות הLED ונידון הפוסקים בדינם עיין בפרק הבא.

"רבי יוחנן ור"ש בן לקיש עבדין הויי בהדא פירקא תלת שנין ופלוג, אפקון מיניה ארבעין חסר אחת תולדות על כל חדא וחדא. מן דאשכחון מיסמוך סמכון. הא דלא אשכחון, מסמוך עבדוניה משום מכה בפטיש".

(=רבי יוחנן וריש לקיש עסקו בפרק כלל גדול שלש שנים ומחצה. מתוך פלפולם העלו ל"ט תולדות לכל אחת מל"ט אבות המלאכות. תולדה שלא מצאו כיצד להסמיכה לאב מסויים, עשו אותה תולדה של מלאכת מכה בפטיש).

לכאורה הדברים אינם מובנים. אם ר' יוחנן וריש לקיש העלו במסקנתם שפעולה מסוימת אינה שייכת לאחד מאבות המלאכות, מדוע לא הכריעו שהיא מותרת? ועוד, כיצד התאפשר לשייך את אותה פעולה כתולדה של "מכה בפטיש"? אם פעולה זו שייכת למלאכה זו, היה להם להחליט בפשטות שפעולה פלונית היא תולדת מכה בפטיש, בדומה להכרעתם על ל"ט תולדות לכל מלאכה ומלאכה, ואם היא אינה שייכת למלאכת מכה בפטיש מצד עצמה, כיצד ניתן היה לשייכה למלאכה זו?

מכך מוכיח רבינו המנחת אשר שתי מסקנות:

1. הקביעה האם פעולה מסויימת נחשבת למלאכה או לא, לא נקבעה על פי ל"ט מלאכות שבת. חז"ל לא התבוננו האם מלאכה מסויימת נובעת ודומה לאחת המלאכות ועל פי זה קבעו בה איסור, אלא להיפך, בראשית עיונם החליטו חז"ל האם פעולה מסויימת כוללת "חשיבות, תיקון וחיודש", ועל פי זה קבעו שהיא נחשבת למלאכה, ורק בשלב שני שייכו את הפעולה לאחת המלאכות.

2. מלאכת מכה בפטיש שונה משאר המלאכות, משום שהיא "גדר כללי לכל מלאכה שיש בה חשיבות גדולה ותיקון ויצירה עד שבסברא ידענו דעל כרחך בכלל מלאכה הוא". לכן, לאחר שחז"ל החליטו שפעולה מסויימת ראויה להיחשב למלאכה, אם לא השתייכה לאחת מל"ט המלאכות, שייכוה חז"ל כתולדה של מלאכת מכה בפטיש. לעיל ראינו שפשטות דברי הגמרא, וכן דברי רש"י והר"ן, מראים שגדר מלאכת מכה בפטיש הוא גמר מלאכה. רבינו מבאר שאין בכך סתירה לאמור, משום שיתכן שמלאכת מכה בפטיש כוללת שני חלקים. עיקר המלאכה הוא "מלאכת גמר והשלמה", שלהבנת חז"ל כוללת כל גמר כלי, אבל חיוב זה מבוסס על החשיבות שישנה בגמר המלאכה, ומזה נוכל ללמוד לכל פעולה שיש בה חשיבות.⁸

⁸ רבינו מציין כי אמנם זהו מהלך מחודש, אבל מסתבר לומר כן בכדי שלא יסתרו דברי הראשונים להמבואר בירושלמי, ומאחר שהדברים לא נועדו להקל, הרשות נתונה. יש לעיין לפי דברי רבינו בדבר שמלאכתו נגמרת מאליו, שדעת רש"י (שבת עד, ב ד"ה תנור) שאין בזה משום מכה בפטיש, וכבר דנו בזה גדולי הפוסקים, וע"ע בדברי הגרש"ז (בנין שבת פ"ג ג), ולכאורה מובן רק אם מכה בפטיש תלוי בגמר מלאכה, שאז אם גמר המלאכה לא נעשה בידיו, ומעשיו נעשו בשלב שקודם לזה, לא יתחייב על כך (ומשום שמה שהביא לתוצאה של גמר המלאכה אין זה עצם החיוב, אלא מה שעשה את הדבר

מובן לדברי רבינו, שמלאכה עשויה להיחשב מלאכה חשובה בכלל מלאכת מכה בפטיש גם אם אין צורך באומנות מיוחדת לעשותה. המושג של מלאכת אומנות שנידון לעיל אינו קשור לכך שנדרש אומן שהוכשר למלאכה זו ושהדיוט אינו יכול לעשותה, אלא זהו אות על אופיה ומהותה של המלאכה שיש בה חשיבות מעבר לפעולות פשוטות שאינן חשובות.⁹

מדברי רבינו בתוך הדברים, ובעיקר בדבריו במנחת אשר לשמות (סימן ס"ג)¹⁰ נראה שהקשר בין "פעולה חשובה" לבין "מלאכה" מתבאר יותר בעקבות הכלל הגדול שמצינו במלאכות שבת, שהוא "מלאכת מחשבת אסרה תורה". כפי שמבאר רבינו בכמה מקומות, כלל זה משמש הן לקולא, כאשר מלאכה גמורה נעשית שלא בדרך של "מלאכת מחשבת", והן לחומרא, כאשר פעולה שחסר בה תנאי עשייה מסויימים (כגון שנעשתה בגרמא) נעשית באופן של "מלאכת מחשבת". במנחת אשר לשמות (שם) רבינו מפרש שהמושג הבסיסי של מלאכת מחשבת הנו "מעשה אומנות". זהו הכלל הגדול של מלאכות שבת, שיצירה חשובה, בעשייתה ובדעתו של העושה, נחשבת מלאכה. משמעות חידוש זה הינה שהכלל של מלאכת מחשבת אינו רק תנאי והגבלה ביחס לפעולה שראויה מצד עצמה להיחשב כמלאכה, אלא שיקול מהותי בהחשבת הפעולה כמלאכה. בהיבט זה של החומרא הנובעת מכלל "מלאכת מחשבת" אנו מבינים למעשה שכל פעולה חשובה דנו אותה חז"ל כ"מלאכת מחשבת", והחשיבות כתולדה של "מכה בפטיש".¹¹

פועל יוצא מיסוד זה, הוא שיש לאסור סגירת מעגלים חשמליים בשבת, בין כלים תעשייתיים עצומים ובין בסגירת מעגלים אלקטרוניים זעירים, וכך גם לגבי מנורת לד, מצד "מכה בפטיש", משום "דללא כל ספק יש בה המצאה עצומה שאין כמותה תיקון וחשיבות להניע יסודות תבל".

שבו נגמרה המלאכה), אבל אם ענין מכה בפטיש הוא מלאכה חשובה, א"כ מה לי שנגמר מאליו כל עוד אם עשאו בידיו היה חייב עליו משום שעצם המלאכה חשובה היא יש לו להתחייב, ורבינו בתשובה (בח"ג ס' קכט) כתב להתיר גבס (מסוג מג'יקסט) העשוי שרול מאריג שעליו מלבישים שרול העשוי מחומר רך שמתקשה אח"כ בעקבות תגובה כימית בבואו במים כיון שמתקשה מאליו. וכנראה דעת רבינו שאין להתייחס לפעולה כמלאכה חשובה אם נעשית מאליה.

עוד יש לעיין, שלכאורה במידה שאיסור מלאכת החשמל מבוסס על מלאכת מכה בפטיש, אין בכך בכדי לאסור כיבוי חשמל, שהרי בשונה ממלאכת בונה שהיפוכה במלאכת סותר, ומלאכת מבעיר שהיפוכה במלאכת מכבה, לא מצינו מלאכה שהיא היפך מלאכת מכה בפטיש. וכן שמענו מרבינו בעל-פה.

⁹ בתשובה (בחלק ב סימן לד) כותב רבינו שההנחה שהחייב במלאכת מכה בפטיש מותנה במלאכה הדורשת הכשרה ואומנות אין לה מקור ורמז בתלמודים ובדברי הראשונים והפוסקים ואינה אלא השערה בלבד. ¹⁰ ועיין שם בהערה.

¹¹ התמונה תושלם על פי דברי רבינו בתשובה (בחלק ג' סימן כ"ה), העוסקת ב"מתג כשר", שם מאריך רבינו לבאר כיצד דבר שמתוכנן ובנוי בחכמה לשם מטרה מסויימת נחשב "מלאכת מחשבת" אף אם בכללי גרמא יהיה פטור על כך.

בתשובה אחרת עסק רבינו בשאלת השימוש בדלתות שנעלות באמצעות כוח מגנטי, וניתנות לפתיחה על ידי הקשת קוד במערכת אלקטרונית, הגורמת לסגירת מעגל חשמלי. היה מי שטען שלדעת החזון איש שכתב בטעם איסור החשמל בשבת מצד מלאכת בונה יש להקל בדלתות אלו. רבינו דחה את דבריו.¹²

לאחר מכן כותב רבינו:

"אני לכשעצמי נראה לי דהוי בכלל מכה בפטיש, וכבר הארכתי במקום אחר לבאר את הנראה לעניות דעתי, דכל מעשה שיש בו יצירה וחידוש ומלאכה חשובה היא, יש בה חשש מכה בפטיש. וכך גם סגירת מעגל חשמל כדי להשתמש בו, דמלאכה חשובה היא שאין ערוך לה, וביסוד עניינה אומנות וחכמה גדולה."¹³

בתשובה שלא נדפסה עדיין מבאר רבינו יותר את מהות החשיבות של הפעלת החשמל:

"נראה דכל סגירת מעגל חשמלי יש בו מלאכת מכה בפטיש, דאין לך תיקון גדול ומלאכה חשובה יותר מסגירת מעגל חשמלי, דהחשמל מניע את גלגלי התעשייה, ובלעדיה נהיה יושבי חושך וצלמות ללא מאור וחום, ומשום כך יש מכה בפטיש בכל הפעלה של כלי חשמלי".

פרק ג – כוונה ותועלת במלאכות שבת ובמלאכת מכה בפטיש

אחת הסוגיות המצויות באיסור החשמל בשבת עוסקת בהגברת זרם החשמל, ובסגירת מעגלים זעירים. שאלת הגברת הזרם מתחלקת לשלש רמות. האופן החמור הוא הגברה קבועה, וכמו הגברת הקול ממכשיר שמיעה או ברדיו. פחות מכך, הגברה לזמן קצר בלבד, וכמו המדבר למכשיר שמיעה שיתכן ומגביר

¹² השואל התייחס לדעת החזון איש שכתב שאיסור השימוש בחשמל בשבת הוא מצד מלאכת בונה, ובדבריו (או"ח סימן נ) חילק בהקשר זה בין חיבור חלקי כלי המכשיר אותו לשימוש, לבין חיבור שאינו מכשיר את הכלי לשימוש (כגון סתימת כלי במכסה שלמעשה מונעת את השימוש בו), שנידון בעצמו כשימוש בלבד ולא כבונה. השואל העלה את האפשרות שמאחר שבדלתות אלו הזרם החשמלי מהווה חלק משימוש הדלת, משום שגם נעילת הדלת הוא חלק מן השימוש בה, לא יהיה בהפעלת וניתוק הזרם משום בונה. את עצם דבריו דחה רבינו בטענה שכוונת החזון איש באומרו שהפעלת כלי חשמלי יש בה משום בונה אינה מתייחסת להכשרת הכלי לפעולה, אלא להכשרת החוט לזרימת החשמל בו (עיין בפרק השלישי שהארכנו בזה). מלבד זאת העיר רבינו שהרי הפוסקים כתבו בטעם איסור החשמל בשבת טעמים נוספים מלבד טעמו של החזון איש (כפי שהארכנו בפרק הראשון). דברי רבינו המצוטטים למעלה נכתבו לאחר דברים אלה.

¹³ לאחר שרבינו כותב שפשוט וברור שאין להקל בהסתמך על ההנחה שכל איסור החשמל משום בונה הוא, הוא מסכם "ויש לנו להניח דכל חיבור זרם חשמל יש בו חשש דאורייתא אף שלא נדע בבירור מה שורש האיסור וגדרו, וכבר התרעם האחיעזר (חלק ג סימן ס) על עצם העיסוק בשאלה זו לאחר שכבר הכריעו כל גדולי ישראל שיש חשש דאורייתא בסגירת מעגל חשמלי". בתשובה שלא נדפסה עדיין כותב רבינו שכך היא גם דעת האגרות משה.

את הזרם תוך כדי דיבור, או במנועי אינוורטר, כאשר פעילות המנוע עולה ויורדת כל הזמן. פחות מכך, הגברה שאינה ניכרת כלל, וכמו אדם הנעמד מול מאוורר, שגורם לו להתאמץ יותר.

במכשירים מתקדמים מתבצעת מפעם לפעם סגירה של מעגלים זעירים כתוצאה משינויים אוטומטיים בפעילות המכשיר, שלעיתים נובעים משינויים במיקומו או התנהגותו של האדם.¹⁴

במספר תשובות חיווה רבינו בעל המנחת אשר את דעתו להלכה בסוגיות אלו. לדעת רבינו המנחת אשר, בכדי שפעולה מסויימת תיחשב מלאכה, עליה להיות ניכרת בחושי האדם, ולגרום לתוצאה משמעותית שהאדם נהנה ממנה. לכן הגברת זרם שאין לה משמעות לאדם ואינה ניכרת, כגון עמידה לנוכח מאוורר, או סיבובו לכיוון הקיר, הגורמים להגברת זרם החשמל, ללא סגירת מעגלים חשמליים, כתב רבינו (שו"ת חלק א סימן לג) שאין ספק בדבר שאין בכך אפילו סרך מלאכה¹⁵:

"ותמה אני דא"כ אין לדבר סוף, וכשם שאסור לסובב את המאוורר לכיוון הקיר כיון שבכך גורם צריכת יתר של חשמל, כמו כן אסור לעבור כנגדו, דבשעה שהאדם עומד כנגדו יש ג"כ צריכה מוגברת, ואין המאוורר מבחין בין דומם למדבר, ויצטרכו לעשות בדיקות באיזה מרחק ויבדקו בין אדם גדול לקטן, ודבר זה אי אפשר, אלא ברור ופשוט דכיון דאין כאן סגירת מעגל ואין שום דבר הנראה לעין לא מבחינת המעשה ולא מבחינת התוצאה, ורק בדיקה מדעית במעבדה יכולה לקבוע שיש יותר צריכת חשמל, ואין בזה נפ"מ בתוצאה ובפעילות המכשיר ובהנאת האדם אין בזה אפילו סרך מלאכה".

רבינו מציין שזאת בין אם איסור החשמל בשבת נובע מדין מוליד, מבעיר, או כשיטתו, משום מלאכת מכה בפטיש.

בשונה מהגברת זרם גרידא, מכשירים חדישים רבים כוללים מעגלים זעירים שאופן פעולתם הוא שהם נסגרים ומתבטלים במהירות עצומה, במהלך שינויים שמתרחשים בפעולת המכשיר. כאמור לעיל, דעת

¹⁴ כדאי להקדים, שבמנוע המצוי של זרם חילופין AC אין אפשרות להגביר זרם אלא רק להחליף בין המנועים, ואשר על כן הגברת המאוורר אינה הגברת זרם, אלא ניתוק מנוע אחד והפעלת מנוע שני, ועל כן כתבו הפוסקים שאין לשנות את מהירות המאוורר בשבת. לעומת זאת, מנועי האינוורטר החדשים פועלים בזרם ישיר DC, וניתן להגביר ולהנמיך את הפעילות על ידי שינוי המתח [VOLT] ועל ידי זה משתנה הקצב של המנוע, והשאלה נשאלת האם במקרה כזה יש להקל יותר כיון שאין כאן סגירת מעגל חדשה במנוע אלא הגברת זרם. אם כי יש להוסיף שישנו בדרך כלל כרטיס מחשב המפקח על פעילות המנוע ומגביר לו את המתח לפי הצורך, ויש לדון גם מחמתו שכן בו יש שינויים, ויש לדון אם שינויים בכרטיס חשובים מלאכה. נושא זה מקביל לעיקר השאלה לאורך דיוננו, האם יש לייחס חשיבות לשינויים הקורים תוך כדי פעולת המכשיר, או רק להפעלה גמורה.
¹⁵ ושלא כדעת כמה מהפוסקים שאסרו טלטול המאוורר. עיין בתשובה שם.

רבינו שכעיקרון כל סגירה של מעגל חשמלי מהווה מלאכה דאורייתא של "מכה בפטיש". מה דינם של מעגלים זעירים?

בתשובה בשו"ת מנחת אשר (חלק א סימן לב) מחדש רבינו, שמה שסגירת מעגל חשמלי עשויה להיחשב כמלאכה, זהו רק במעגל חשמלי שבסגירתו יש "תועלת ותוצאה גלויה הנראית לעיניים או לשאר חושי האדם, וככלים החשמליים השונים שהאדם מפעיל לצרכו ולהנאתו. אבל מצוי מאוד שהאדם מפעיל מערכות אלקטרוניות שונות ללא משים, וגורם לשינויים אלקטרוניים שאין תועלתם ותוצאתן גלויה ונצרכת לנו ואין רואים כל תועלת בשינויים אלה, ובכל אלה לענ"ד אין סרך מלאכה ואין בהם מלאכת מחשבת".

רבינו מביא מספר דוגמאות למכשירים כאלה:

1. מכשירי שמיעה מתקדמים, שתוכנה ממוחשבת עורכת בה שינויים והתאמות אוטומטיים לפי השינויים במידת הרעש הסביבתי כתוצאה מתנועת האדם ממקום למקום. שינויים אלו כרוכים בסגירת מעגלים זעירים והפעלת מערכות המכשיר. 2. חולים המאושפזים במחלקות לטיפול נמרץ מחוברים למכשירי ניטור האוספים נתונים המוצגים על צג אלקטרוני. נשימה, תנועה או מאמץ של החולה יגרמו לסגירת מעגלים זעירים ולשינוי התרשומת על גבי הצג. 3. אזיקים אלקטרוניים מהווים בימינו חלופת מעצר. פעילות האזיק מבוססת על קליטת המרחק בין האזיק למקלט הנמצא בבית. התרחקות מן הבית וכן חזרה אליו (שמותרים במקרים מסויימים) תשלח אות למסוף המשטרה. אזיקים משוכללים יותר מתבססים על מערכת איתור לווניית המשדרת כל העת את מיקומו של האסיר. מערכות דומות משרתות את קרוביהם של קשישים הסובלים ממחלת אלצהיימר. 4. מכשירים לאספקת חמצן בשינה מכילים חיישנים רגישים ביותר המזינים את נתוני הנשימה, ומושפעים מכל תנועה של החולה. 5. חיישני חום ותנועה, המצויים ברוב בתי המלון, כאשר אין מדובר בהדלקה או כיבוי של המזגן והתאורה בכניסה או ביציאה של האורח אל החדר וממנו אלא בהארכת הפעילות שלהם על פי שהייה ותנועה של האורח בחדר. 6. שימוש בטלפונים סלולריים עבור רופאים בבתי חולי שזקוקים להיות זמינים למקרי פיקוח נפש. האם מותר לרופא לנוע עם הטלפון אף שבתנועתו הוא גורם לשינויים ברמת הקליטה המתבטאים על צג הטלפון וכרוכים ברישום אלקטרוני שיש בו סגירת מעגלים זעירים.¹⁶

בתשובתו, מבאר רבינו מדוע לדעתו אין בדבר משום מלאכה כלל, וכן שאין בזה משום מלאכת מחשבת. לדעות שאיסור החשמל בשבת הוא מטעם מוליד, ברור שרק הולדת דבר חדש שהעין רואה והלב חומד ויש לאדם הנאה ותועלת ממנו שייך איסור מוליד, אבל במה שאין בו תוצאה חשובה הנראית לעין

¹⁶ בתשובות מנחת אשר – קורונה (תליתאה סימן ז') שיצאו בזמן מגפת הקורונה, עסק רבינו במקרה אקטואלי נוסף: מעבר ליד מצלמות המודדות חום בכניסה לבתי החולים.

ופעילות המכשיר נמשכת כאילו מאליה, אין בזה גדר מוליד כלל. גם לדעות שיסוד האיסור הוא במלאכת בונה, אין כאן מלאכה, משום שבמעגלים זעירים מתבצע חיבור והתפרקות בחלקיקי שניות, ואין בהם כל נפקא מינה ותוצאה חשובה וניכרת, ולכן אין זה דומה לבונה כלל אפילו אם סגירת מעגל חשמלי קבוע עשויה להיחשב במלאכת בונה.

מכאן מגיע רבינו לדון לפי שיטתו שיסוד האיסור בסגירת מעגל חשמלי הוא משום מכה בפטיש:

"וכך גם לדרכי שיש בזה מכה בפטיש משום חשיבות החיבור, נראה פשוט דבכל הנ"ל אין מכה בפטיש. ובאמת אם מצד מכה בפטיש באנו עליו, מובן ביותר דאין גדר מלאכה כלל במה שנעשה כאילו מאליו ללא כונה וללא מעשה מסויים ואין בו כל קיום ותוחלת, שהרי כבר כתבו הפוסקים דשאני מכה בפטיש משאר המלאכות וכל שאין בו כונה ותכלית אין בו גדר מלאכה כלל, כידוע מדברי המגיד משנה (פי"ב משבת ה"ב) והאריכו האחרונים בשיטתו, והארכתי בזה במקום אחר".¹⁷

נראה לבאר כוונת הדברים כך: בשאר מלאכות שבת ישנה פעולה יצירתית מוגדרת, שעצם עשייתה היא המלאכה. לכן אם פסיק רישיה שתיעשה, אין משמעות לכך שלא נתכוון לעשותה. לעומת זאת במלאכת מכה בפטיש, הגדרת הפעולה כמלאכה נובעת מתוכן והתייחסות ייחודיים שנלווים לעצם הפעולה, והוא מה שבכך נגמר הכלי. כשהפעולה נעשית בלא כוונה, וכמו מאליה, ללא תועלת שיוצאת לאדם מהתרחשותה, המעשה מכיל רק את עצם הפעולה שהיא גרידא אינה נחשבת כמלאכה.

רבינו איננו מעיר זאת, אבל מסתבר שלשיטתו בהגדרת מלאכת "מכה בפטיש" הנחה זו פשוטה אף יותר, מאחר שאם יסוד החיוב הוא מצד החשיבות והתיקון שיש במלאכה, מסתבר שמה שמבדיל בינה לבין פעולות פשוטות שחז"ל לא התייחסו אליהן כמלאכה הוא היחס של מבצע הפעולה למשמעותה וכוונתו אליה. לכן בשונה משאר המלאכות, כשאנו מתכוון אין כאן מלאכה כלל.

על פי עיקרון זה שבמלאכת מכה בפטיש ללא כוונה אין כלל מלאכה, מבאר רבינו המנחת אשר (בתשובה שלא נדפסה עדיין) את החילוק בין מכשיר שמיעה לבין רמקול, שבעוד שפשטה ההוראה להתיר את השימוש במכשירי שמיעה, בשימוש ברמקול ההוראה הרווחת היא לאיסור, וכבר עמלו רבים לבאר את החילוק בזה, שהרי שני המכשירים מבוססים על רמקול הקולט את גלי הקול ומגבירים לאזני השומעים. רבינו מבאר זאת על פי שיטתו שאיסור החשמל בשבת מבוסס על מלאכת מכה בפטיש. כאמור, במלאכת מכה בפטיש הכוונה מכרעת האם מדובר במלאכה או לא. לכן, בעוד שברמקול מתבצעת פעולה ישירה ומכוונת

¹⁷ את דבריו מסיים רבינו בכך שהיכול להמנע מכל שימוש במכשיר ומערכת שיש בו מן ה"חדש" ולברוח מן העבירה אשרי לו, אך לצרכי חולה או בשעת הדחק ובודאי במה שיש בו חשש פקוח נפש, יש על מה לסמוך ולהקל בכל הנ"ל.

של הדובר אל הרמקול במטרה להפעילו ולהשתמש בו, שונים הדברים במכשירי שמיעה שקולטים דיבור הנשמע בחלל העולם או מופנה באופן כללי לכיוונו של אדם פלוני, ללא כוונה להפעלת המכשיר.

בתשובה נוספת (חלק ב סימן לד) מפרט רבינו יותר את כוונתו מבחינה מעשית.

1. מערכות פנימיות של המכשיר שהאדם אינו מודע להן כלל ואין בהם כל היכר אין בהם כלל משום מלאכה. לכן, השינויים במכשיר השמיעה או במכשיר החמצן אינם אוסרים את השימוש בו.

2. מערכות השינויים שבהם באים לידי ביטוי על הצג, תלויים בשאלה האם לאדם יש צורך וענין בהם. במידה שאין לו ענין בהם כלל, אין הרישום משפיע על חשיבותם כמלאכה. כך למשל ברישום רמת הקליטה הסולרית בימינו, שבדרך כלל אינה מעניינת את האדם כלל והוא אינו חושב על כך בעת הילוכו. כך גם בנוגע למכשיר האיתור עבור חולי אלצהיימר, שהרישום על אודות מקום הימצאו אינו מעניין איש בשעה שהחולה מצוי בסביבת קרוביו (ובמידה שהוא נאבד, הדבר מותר מצד חשש פיקוח נפש).

בשלהי התשובה מביא רבינו מדברי השואל, שהקשה שלדעת רבינו שבסגירת מעגלים חשמליים ישנה משום מלאכת מכה בפטיש מאחר ומדובר במלאכה חשובה, אם כן יש לאסור את השימוש במכשירים אלו. משיב רבינו:

“והתשובה פשוטה בתכלית ומבוארת בדברינו, דכאשר יש לאדם כונה וענין בתוצאת המעשה יש כאן מלאכה גמורה, אבל כאשר אין לו לא כונה ולא תועלת ולא ענין בתוצאת המעשה אין כאן מלאכה כלל”.